

tív monarchy. Právní systém vychází z *Code Napoléon*. Výkonem práva jsou pověřeny okr. a kr. soudy, pět soudních dvorů, jako nejvyšší soud je určena tzv. vysoká rada. Všeobecná branná povinnost.

Hospodářství

Od konce 2. sv. války se N. vyvinulo z převážně zeměděl. země ve vysoce výkonný, se svět. trhem úzce propojený prům. stát. I dnes intenzivní zeměděl. Asi čtvrtinu exportu tvoří výrobky agrární produkce. Polní hosp. na úrodných a dobře odvodněných přímoř. marších na vysušených územích na S a JZ N. a na poldrech IJsselmeeru. Pěstuje se obilí, brambory a cukrovka, zahradnické skleníkové kultury se zeleninou (saláty, okurky, rajská jablka), ovocem a květinářstvem (okolí Haarlemu). Květ dobytka, prasat a drůbeže na hůře odvodňovaných rašelinových půdách. Mléko a sýry patří k nejdůl. produktům. Velkým problémem dobytkařství je přebytek živ. hnojiv. Tradiční rybolov. Země je chudá na ner. suroviny, jen ložiska ropy a zemního plynu v severových. prov. a při pobř. Sev. moře. Zemní plyn kryje přes polovinu potřeby energie a ještě se vyvážá. Suroviny pro početná odvětví prům. se musí dovážet ze zahraničí. Podle počtu zaměstnanců jsou nejdůl. odvětvími potr., elektrotech. a chem. průmysl (přes 40 % všech zaměstnanců v průmyslu) a zpracování kovů. Rotterdam s přístavem Europoortem je podle překládky zboží nejvýzn. přístavem světa. Letiště Amsterdam-Schiphol zaměstnává 80 000 os. N. má 5 046 km splavných vodních cest, žel. mají síť dlouhou 2 780 km (z toho dvě třetiny elektrifikovány) a zhruba stejný podíl je dvoukolejný. N. má nejhustší síť dálnic v Evr. N. je oblíbenou zemí zahr. turistiky, navštěvovány jsou zejm. pobř. Sev. moře, Západofrišké ostr. i četná stará památ. města. HDP (1999): 384,8 mld. US \$; na obyv. 21 970 US \$. ■ *Dějiny*

V prvních staletích n. l. bylo N. obýváno v oblasti Porýní germ. kmény Batavernů a na S kmény Frisů. Od pol. 4. st. pronikali do záp. porýnských oblastí → Frankové, kteří do 406 obsadili celé stf. a již. N.; na S se udrželi Frisoové a na V se prosadili Sasové. N. se stalo mocenským centrem sálských Franků, odkud za vlády Chlodvíka I. na přelomu 5. a 6. st. vybudovali → Francií Karlovcí si v 8. st. podro-

Nizozemsko

bili Frisy a Sasy. Při dělení Francké říše (843) připadlo N. ke střední říši Lothara I. Dolní Lotrinsko, vzniklé při dělení Lotrinska (959), se ale brzy rozpadlo na množství menších teritorií (mj. Brabant, Limburk, Holland a Zeeland). Burgundskému vév. se na přelomu 14. a 15. st. podařilo z Flander sjednotit niz. kníž. Po smrti → Marie Burgundské (1482) připadlo její burgundské dědictví jejímu manželu Maximiliánovi Habsburskému, který je, s výjimkou Flander, dokázal uhájit proti nárokům fr. koruny. Karel V. navíc v 1. pol. 16. st. získal ještě Frisko, Groningen, Geldern, kapitulou Utrecht s Oberijsselem. 1555 bylo N. přičleno Filipu II. z linie šp. Habsburků.

Reformace dopadla v N. na úrodnou půdu. Proti šp. nadvládě, která usilovala o zrušení stavovských privilegií a o potlačení kalvinismu, se v r. 1566 sjednotila značná část šlechty, požadující stažení šp. jednotek a likvidaci inkvizice. Místodržící → Markéta Parmská nedokázala uklidnit situaci (obrazoborec-

tví) a musela být r. 1567 nahrazena vévodou z Alby, jehož krvavá vláda (1568 poprava Egmonta a Hoor-na) však v zemi narazila na rozhodný odpor. Sedm protestantských severních provincií (Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Oberijssele, Frisko a Groningen) se spojilo v Utrechtskou unii (23. 1. 1579) a 26. 7. 1581 se odtrhly od Španělska. Republika spojených niz. provincií, která se ustavila pod vedením Mořice Oranžského, se dokázala proti Šp. prosadit a získala velkou koloniální říši (niz. Východoindická společnost). Ve → vestfálském míru (1648) vystoupilo N. ze Svaté říše římské něm. národa a uznáno jako suverénní stát. Ještě v průběhu svého boje za nezávislost se Niz. stalo vůdčí evr. námořní a obch. mocností. Jelikož bylo jeho námořní obchodování ohroženo Zákony o plavbě (→ navigační akta) O. Cromwella, vedlo N. v letech 1652–54 a 1664–67 válku proti Anglii. Tyto války zapříčinily ústup námořní nadvlády N. ve prospěch Anglie. Po smrti Viléma II. (1650)

odstranil holandský patriciát oranžský rod z postu místodržících, ale v důsledku nebezpečí hrozícího ze strany Fr. Ludvíka XIV., prohlásil Viléma III. dědičným místodržícím. Po ukončení válek o dědictví španělské (1701–14) ztratilo Šp. ve prospěch Rakouska již. N., ale vynucené uzavření ústí řeky Šeldy mělo za následek hosp. úpadek již. N. Avšak i republika Spojených niz. provincií byla v 18. st. postižena hosp. úpadkem. 1794/95 bylo Niz. dobyto fr. revoluční armádou. Jižní Niz. bylo ihned připojeno k Fr. a Spojené niz. provincie byly prohlášeny Batavskou rep. a po krátkém období bonapartistického království byly rovněž připojeny k Fr. Rozhodnutím → vídeňského kongresu došlo v r. 1815 ke spojení rak. Niz. s vlastní rep. a vzniklo Království spojeného Niz. pod vládou Viléma I. Díky tomu, že mu VB navrátila až na Cejlon a Kapsko bývalé koloniální državy, došlo k prudkému rozvoji průmyslu. Avšak nebylo možné překonat konfesní a jazykově-kulturní rozdíly mezi S a J. V revoluci 1830 se býv. rak. Niz. zřeklo vlády oranžského rodu a podařilo se mu jakožto Belgii (Belgické království) získat v r. 1831 samostatnost. Od r. 1848 vzrůstal v Niz. význam parlamentu. 1853 ztratil kalvinismus výsadní postavení státního náb. Niz. dokázalo v 1. sv. válce uhájit neutralitu; ve 2. sv. válce bylo ale napadeno 10. 5. 1940 Něm. a 14. 5. kapitulovalo. Po válce Nizozemci znovu vybudovali svoji těžce poškozenou zemi; východoind. državy ale prosadily svoji nezávislost (Indonésie). 1947 uzavřelo Niz. s Belgií a Lucemburskem hosp. unii → Benelux, 1949 se stalo členem NATO, 1951 Evr. společenství uhlí a oceli, 1957 EHS. Hlavou státu je od dubna 1980 královna → Beatrix I. 1989–94 vládla v zemi velká koalice stran Křesťanskodem. výzva (CDA) a sociálně demokratické Strany pracujících (PvdA) min. předs. R. → Lubberse. Jeho vláda se snažila bojovat s nezaměstnaností, státním zadlužením (1993 – 72,1 % hrubého nár. důchodu) a inflací, narůstajícími v důsledku hosp. krize, rozsáhlými úsporami v soc. rozpočtu a v rozpočtu na vzdělání a snížením mzdových nákladů. Koncem r. 1993 se obyv. Niz. Antil vyslovilo v referendu pro setrvání v Niz. Nejsou proto postíženi zpřísněným azylovým zákonodárstvím, které vstoupilo v platnost 1. 1. 1994. Po parlamentních volbách v květnu 1994 vytvořila strana práce ministerského předs. Wima Koka, jakožto nejsilnější strana, třístrannou koalici s pravicovými a levicovými liberály.

nizozemský jazyk (nizozemština), jaz. z dolnofrancké větve dolnoněm. jaz.; od 12. st. lit., od 17. st. samostatný spisovný jaz. a posléze od 19. st. oficiální společný úřední a lit. jaz. Nizozemského království a vlámské části Belgie. Jihoafr. větve afrikaans.

Nizwa (*Nazwá*), čtvrté největší město Ománu, na S země, 65 000 obyv., obch. centrum.

níže, *meteor*. zkrácená forma výrazu tlaková níže (→ cyklona).

nížina, ploché, nízko položené území (široké údolní nivy, lemy pobřeží); zčásti úrodné aluviální oblasti, často bažinaté.

nížinný skot, dřívější označení pro skot, šlechtěný pro jednostrannou mléčnou užitkovost zvláště v sev. Něm., Nizozemsku a Dán. V protikl. k horskému skotu, chovanému s převahou v již. a jihozáp. Německu. **Nižinskij** Vaslav Fomič, rus. tanečník, * 28. 2. (12. 3.) 1889 Kyjev, † 8. 4. 1950 Londýn; světově proslulý v l. 1909–13 jako sólista slavného sboru Ballets Russes S. → Dağileva, od 1917 duševně chorý; jeho sestra Bronislava Nižinská (1891–1972) byla význ. choreografkou.

Nižná, obec na sev. Sl. na Oravě, okr. Tvrdošín; 4 026 obyv. (1998). Prům. elektrotech. (výr. televizorů). Hradiště púchovské kultury.

Nižněkamsk, okr. m. v Tatarstánu v Ruské federaci (Povolží), přístav na Kamě; 210 000 obyv.; prům. petrochem., gumárenský, potr., spotřební.

Nižněvartovsk, okr. m. v Chantsko-mansijském autonomním okruhu Ruské federace (Záp. Sibiř), přístav na Obu; 240 000 obyv. (1970: jen 16 000); středisko těžby ropy (Samotlorské ložisko; jezero Samotlor); zpracování doprovodného plynu; prům. staveb. hmot, potr., dřevozpracující.

Nižnij Novgorod (1932–91 *Gorkij*), obl. m. v Rusku (Volžsko-vjatecký region), přístav na Volze (při soutoku s Okou); 1,4 mil. obyv.; třetí nejvýzn. hosp. středisko Ruska; prům. stroj. (70 % prům. produkce: dělostřelecké systémy, letadla, automobily, říční plavidla, obráběcí stroje, vznětové motory, potr. zařízení), chemický, dřevozpracující, spotřební, potr.; význ. dopr. uzel; veletržní město (1817–1917, 1921–29; obnovuje tradici); kulturní centrum; univ. (1918). – Zal. 1221; v okolí (25 km) oblast ozdravoven Zelěnýj Gorod (Zeljonyj Gorod) s minerálními prameny.

Nižnij Tagil', okr. m. ve Sverdlovské (Jekatěrinburské) oblasti Ruska (Ural); 410 000 obyv.; těžba měděné rudy aj.; hutnictví železa (úplný cyklus); prům. stroj. (tanky, nákladní vagony, přístroje), chem. (plasty aj.), staveb. hmot. – Vznikl 1722 při hoře Vysokaja (pův. 380 m n. m., těžba magnetitu od r. 1721, likvidována).

Nižnjaja Tunguska [nižnjaja], řeka v Rusku na Sibiři, pravý přítok Jeniseje, dlouhá 2 989 km, povodí 473 000 km²; stf. roč. průtok v ústí 3 680 m³ · s⁻¹. Sedm měsíců v roce zamrzlá, splavná od Turu.

nižší střední škola, škola poskytující nižší stupeň stf. vzdělávání, nižší gymnázium; odpovídá 2. stupni zákl. školy.

Nižyn (rus. *Nežin*), okr. m. v Černihivské obl. Ukrajiny; 80 000 obyv.; prům. stroj. (zeměděl. stroje, zařízení pro chem. prům.), chem., potr. (konzervárny zeleniny). Známe od 1147.

njája, škola (logika) → indické filosofie.

Njarasa (jezero Njarasa), asi 80 km dl., bezodtoké jezero v sev. Tanzanii v obl. východoafř. příkopové propadliny; 1 030 m n. m., max. plocha 1 000 km² (v obd. sucha výrazně méně); těžba soli. V obl. jezera N. nálezy fosilních kostí → Homo erectus (dříve ozn. *Africanthropus njarasensis*).

Njasko (Nasko, angl. *Nyasaland*), dříve brit. protektorát, 1953–63 část → Středoafričké federace Rhodésie a N.; od 1964 jako → Malawi nezávislá republika.

Njazidja [ndzazidža], hl. ostrov souostroví Komory v Ind. oceánu, fr. nazývaný *Grande Comore*.

Njegoš Petar II. Petrovič, srb. (černo-horský) básník, * 1. 11. 1813 Njeđuši, † 19. 10. 1851 Cetyně; v l. 1830–51 vladykou na Černé Hoře; psal ódické veršované lyricko-reflexivní skladby, sbíral lid. písně a tvořil jejich ohlasy; vrcholné dílo epicko-lyrická dramatizovaná skladba *Horský věnec* (Gorskij vijenac, 1847, č. 1964), mnohotvárné zobrazení života Černohorců v míru i v boji za svobodu, vykreslení nejrůz. typů, střídání scén vážných i humorných a básnická oslava přírody vytvořily svěbytný „poetický realismus“ s neuvěřitelným lit. ohlaselem.

NK-buňky [z angl. *natural killer* – přirozený zabijec], leukocyty, jež mají rozpoznat nenormální, např. virem napadené vlastní buňky, a následně je usmrtit. Při rozpoznávání nepoužívají běžné imunoglobulinové receptory a tvoří paměťové buňky (viz B-lymfocyty).

Nkrumah Kwame, ghanský politik, * 21. 9. 1909 Nkroful (Zlaté pobřeží), † 27. 4. 1972 Bukurešť; od 1951 předs. vlády kolon. Zlaté pobřeží, založil Lidovou stranu konventu (CPP); 1957–60 předs. vlády rep. Ghany, od 1960 prez., 1964 zavedl systém jediné strany; 24. 2. 1966 svržen; uprchl do Guineje.

NKVD (rus. *Narodnyj komissariat vnutrennych děl*), Lid. komisariát vnitřních věcí, zř. 1917. 1934 převzal úkoly polit. státní policie (→ GPU) a od 1941 předány NKGB (od 1946 min. státní bezp.; → KGB).

NMR → spektroskopie jaderné magnetické rezonance
nó, jap. lyrická jevištní zpěvohra, kt. se vyvíjela od 14.–15. st. Vznikla spojením dialogu a mimiky (z div. *sarugaku*) s hud. a tancem, za zakladatele lze považovat Kan'amioho a jeho syna → Zeami. Z cca 800 dochovaných textů je ještě 242 provozováno. Hry mají buď hist. (reálná) témata, n. čerpají z buddhistických legend. Jeviště se skládá z přichozí cesty a vlastního čtvercového jevi-

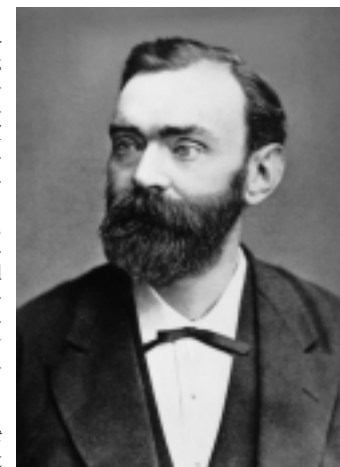
tě. Kostýmy bohaté, pohyby velmi důstojné. Hrají pouze silně nalíčení mužští herci, často s dřevěnými barevnými maskami, za doprovodu sboru a orchestru (bubínky, flétna, tamburína) a vypravěčů, rytmus hud. a recitativ sboru určují pohyb a gestiku herců. Existuje jedna vedlejší (*waki*) a jedna hl. role (*šite*). Z moderních aut. her n. např. J. → Mišima.

No, chem. zn. pro → nobelium.

no-effect-level [angl.], v pokuse se zvířaty prokázána max. dávka látky, kt. ani po delším obd. (např. 6 měs.) nevyvolá v organismu žádné prokazatelné chorobné změny.

Noailles Anna-Elisabeth hraběnka de [noaj] (roz. *Brancoveanová*), fr. spis. rum. pův., * 15. 11. 1876 Paříž, † 30. 4. 1933 tamtéž; ovlivněna Ch. → Baudelairem, F. → Jammesem, P. → Verlainem. Romány a bás. pohansky romant. životního pocitu, plně žhavé erotiky, později hořkosti a štesku. Hl. díla: sbírka básní *Le coeur innombrable* (Bezpočetné srdce, 1901), *Le poème de l'amour* (Báseň lásky, 1925); román *Žasnoucí tvář* (Le visage émerveille, 1905, č. 1911).

Nobel Alfred, švéd. ing., chemik a průmyslník, * 21. 10. 1833 Stockholm, † 10. 12. 1896 San Remo; vynikal průkopnickou prací v obl. výbušnín, vynálezce → dynamitu a iniciačního zapalování, iniciační látky, další práce o destilaci petroleje; zakladatel nadace → Nobelovy ceny. ■

Alfred Nobel

nobelium [podle A. Nobela] (zn. No), uměle připravený radioaktivní prvek, atomové číslo 102 (→ transurany); nobelium-254 získáno 1958 ostřelováním curia-246 uhlíkem-12.

Nobelova cena, mez. cena, každoročně udělena z úroků nadace zal. A. → Nobelem za nejvýzn. počiny ve fyz., chem., fyziol. a medicíně, lit. a za zásluhy o mír. N. c. míru uděluje svým rozhodnutím nor. parlament, ostatní jsou udělovány Švéd. král. AV, příp. jinými spol. 1968 založila Švéd. říšská banka (*Riksbank*)

spolu s Nobelovou nadací Cenu za ekon. vědy na počest Alfreda Nobela, kt. propůjčuje švéd. AV ve stejné výši jako N. c. – N. c. sestává ze zlaté medaile a finančního příspěvku (asi 6,7 mil. švéd. korun za každou nerozdělenou cenu). První cena byla udělena 1901. Č. nositeli N. c. jsou prof. J. → Heyrovský (chem.) a básník J. → Seifert (lit.). ■

Nobelova cena, zakládací listina výboru pro udělení Nobelovy ceny (1901)

Nobile Peter von, architekt, * 1774 Campestro (Ticino), † 7. 11. 1854 Vídeň. Klasicistní stavby, usluhující o slohovou čistotu podle ant. vzorů, popřípadě A. → Palladia. Dílo: The-seův chrám, Vídeň (*Volksgarten*, 1820–23) a vnější brána císařského hradu tamtéž (1821–24), vládní palác, Lvov (1840), přestavba zámku Kyžvart u Mariánských Lázní (1833–39) aj.

Nobile Umberto, it. gen., * 21. 1. 1885 Lauro (prov. Avellino), † 30. 7. 1978 Řím; přeletěl 1926 společně s R. → Amundsenem a L. → Ellsworthem ve vzducholodi *Norge* sev. pól; 1928 vedl expedici *Italia*, přičemž jeho vzducholod (poté, co překonal sev. pól) spadla sev. od Špicberka; přeživší, mezi nimiž byl i č. vědec F. → Běhounek, se podařilo zachránit sovětskému ledoborci Krasin.

nobilita [lat. *nobiles* – urození], 1. v ant. Římě po vyrovnání plebejů s patricií (poč. 3. st. př. n. l.) všichni příslušníci aristokracie zastávající úřady, od 2. st. př. n. l. pak už jen nejvyšší špička senátní aristokracie (→ konzulové a jejich potomci v mužské linii); na konci řím. rep. 30–40 rodn (srov. → optimáti, homo novus); 2. kníž. přední, bohatá společenská vrstva, šlechta.

noble [noubl], zlatá mince kolísající váhy a hodnoty ražená v Angl. od r. 1344 cca do pol. 16. st.

noblesa [fr.], 1. ušlechtilost, jemnost, uhlazenost, noblesnost; 2. vyšší společenská vrstva.

Nóbrega Manuel da, port. kat. teolog, * 18. 10. 1517 již. Portugalsko, † 18. 10. 1570 Rio de Janeiro; zakladatel první jezuitské koleje v Braz.

Nizozemsko, vlevo v hlavním městě Amsterdamu je jižní kolo nejoblíbenějším dopravním prostředkem; vpravo pěstování květin patří mezi nejvýznamnější hospodářská odvětví, země je hlavním dodavatelem květin v Evropě

